

1. STIL EN LEEG IS DE PUBLIEKE PLEK VAN DE ARCHITECT

Hans Moor

...Wanneer Heidegger komt tot de vraag in welke taal onze epoche zou kunnen nadenken, wendt hij zich keer op keer tot een passage uit Nietzsches 'Also sprach Zarathustra', waarin Zarathustra zegt: 'Daar sprak het weer als een fluisteren tot mij: De stilste woorden zijn het, die de storm brengen. Gedachten die op kousenvoeten komen sturen de wereld'.

Deze woorden leveren ons niets dan raadselen op. Wat is de betekenis van de 'stilste woorden', wanneer onze tijd om conciese, heldere, scherp verwoorde communicatie vraagt. En hoe zouden zulke stille woorden de wereld leiden? Wat de wereld leidt zijn de onafzienbaar vertakte organisaties waarin economie, wetenschap, technologie en informatica verstrengeld zijn. Nog vreemder is dat deze stilste woorden niet onze woorden zijn, maar woorden die tot ons komen, die ons worden toegesproken, en dan nog zo dat ze niets zeggen, maar stil zijn. Het is de vraag of deze stilste woorden duiden op datgene waar wij allen tegen zijn, namelijk dat wij in de drang informatiebestanden te worden leeg zijn achtergelaten, dat wil zeggen aan onszelf zijn overgelaten... *10

(Techniek en informatisering. Hfst. *Vorm in metafysica en informatisering.* Th. W. Oudemans)

Het bovenstaande citaat van professor Oudemans schijnt mij opmerkelijk toe. Het is Nietzsche die spreekt in het aangehaalde citaat over de 'stilste woorden'. Juist hij, de filosoof die een andere verschijningswijze van de mens ziet opkomen. Zoals hij schrijft, de 'laatste mens' die opkomt gelijktijdig met de dood van god. Nietzsche's leven werd beheerst door vlagen van waanzin. Hij stond met één been in de wereld van alledag, het andere been in een profetische wereld van die 'ene kudde zonder herder'.

Als architecten van vandaag iets van hem kunnen leren dan is het wel dat Nietzsche tegelijkertijd met die 'stilste woorden' spreekt over een andere ordening, een ordening waarbinnen zijn christelijke god uit het centrum van het leven verdwijnt.

Le Corbusier heeft Nietzsche gelezen *2, hij spreekt van een stilte maar dan als een zekere plek. Het kan zijn dat Le Corbusier van diezelfde 'stilste woorden die de storm brengen' is doordrongen als waarover Nietzsche spreekt in de Zarathustra. Net als Nietzsche ziet Le

Corbusier een nieuw op handen zijnde ordening, alleen is zijn object de architectuur, die zich onvermijdelijk opdringt.

Mijn vermoeden is dat de ervaring van leegte in de vorm van een stille en lege plek samen gaat met een op handen zijnde nieuwe ordening en verschijningswijze van de mens.

Een ordening aangewakkerd door een storm, die niet van ons is.

Voor stille woorden is geen plaats.

Welke architect houdt zich heden ten dage nog bezig met een stille en lege plek, zoals Le Corbusier dat zijn hele leven heeft gedaan? Hoewel het bij hem nog een stille en 'zekere' plek is, blijft dit zoals hij het zelf omschreef een probleem. Waarschijnlijk ziet hij het als een probleem om daadwerkelijk een stille plek te ontwerpen, een gerealiseerde plek binnen een architectonisch bouwwerk. Naast zijn macht en invloed in de architectuur van die tijd, moet hij zich tevens bewust zijn geweest van een afwezigheid van macht.

*'I have not experienced the miracle of faith but I have often known the miracle of inexpressible space' .**³

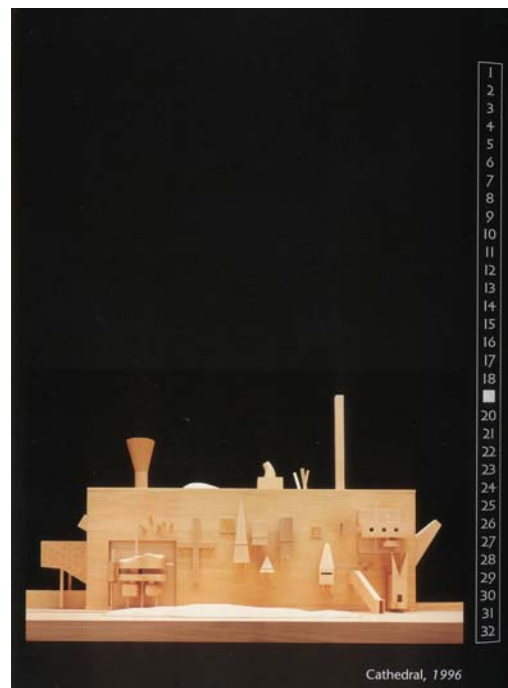
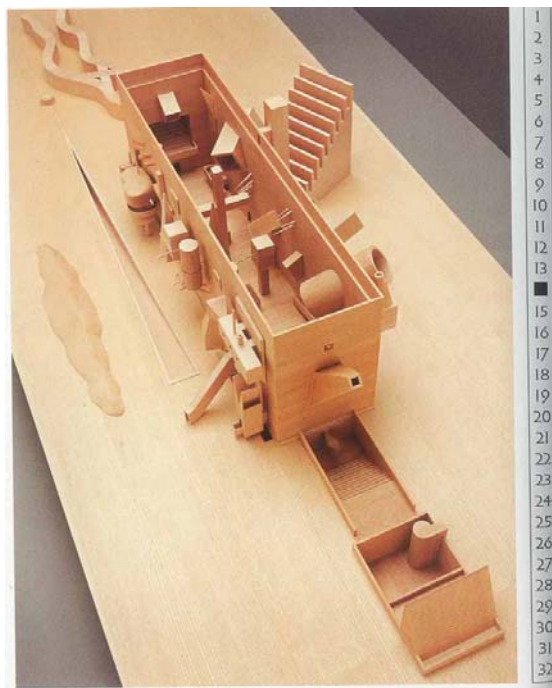
Veeleer moet Le Corbusier aan het eind van zijn leven er achter zijn gekomen dat hij die stille en 'zekere' plaats alleen in zichzelf kon zoeken. Aan het einde van zijn leven sprak hij de woorden: *'Architecture is nothing, life is everything'*.^{*5}

Een opmerkelijke uitspraak van de invloedrijkste architect van de 20^e eeuw, die zijn hele leven toegewijd is aan de architectuur. Een leven dat hij wellicht tracht te benaderen door middel van de architectuur.

Ik zou me kunnen voorstellen dat er ook in onze tijd architecten zijn die een poging willen wagen tot het creëren van een stille en lege plek, maar wie zou de opdrachtgever moeten zijn? De overheid? Het lijkt onwaarschijnlijk, ook zij willen een marktprijs voor hun grond, investeringen moeten immers terugverdiend worden. Daarnaast dient een reëel gecreëerde plek een functie te hebben, anders gezegd, te passen binnen de economie van kosten en baten. Van één architect vermoed ik dat hij zich in onze tijd met de stille en lege plek heeft beziggehouden. Zijn beelden spreken mij overtuigend toe. Het is de Amerikaan John Hejduk (1926-2000). Zijn ontwerpen blijven voornamelijk beperkt tot het papier. Slechts een enkel ontwerp wordt gerealiseerd. Hejduk heeft altijd een bijzonder plaats in de architectuur gehad, juist omdat hij niet bouwt. Hij ontwikkelt uitgesproken architectonische concepten, die onverenigbaar lijken met de alledaagse praktijk.

Aan het eind van zijn leven, als een Michelangelo, bouwt hij als architect een kathedraal en schildert hij als beeldend kunstenaar een laatste oordeel.

In het kleine bescheiden boekje *Sanctuaries, the last works of John Hejduk*, uit 2002 worden de laatste twee concepten getoond samen met een essay *Architecture's destiny*, van Micheal K. Hays, die het werk in een perspectief plaatst. De twee ontwerpen hebben als titel *Cathedral* en *Enclosures*. *Cathedral* is een ontwerp van een 'eigentijdse kathedraal' in de vorm van een grote gefotografeerde houten maquette. *Enclosures* zijn tweëndertig kleuren-tekeningen/schilderingen.

*7

Cathedral

Als ik als bezoeker van deze strakke rechthoekige ruimte aan de buitenkant tegen de lange, relatief lage gevel aan zou kijken, dan zou ik een veelheid van abstracte vormen aan de wand zien hangen. Soms komen de vormen tot aan de grond, dan weer kruipen ze richting de dakrand. De hele wand is zonder kleur, de maquette is van hout. Veel van de abstracte vormen zijn oude ontwerpen van Hejduk zelf, kubussen met vensters, trechters soms opengewerkt, dan weer cilinders als dikke schoorstenen, gevolgd door kleine hoge piramideachtige

kapellen. Alles is ogenschijnlijk willekeurig door elkaar geplaatst. Je zou kunnen zeggen dat zijn privé-ontwerpgeschiedenis als een verzameling aan deze wand hangt.

Dan kom ik bij de tegenoverliggende wand. Deze is ook voorzien van verschillende vormen, maar is hier bovendien doorkliefd met buizen in de primaire vormen van cirkels, rechthoeken en driehoeken. Een enkele plek in de wand is zelfs voorzien van een groepje doornen die deze, als was het een lichaam, doorklieven. De wand is verwond. Er kleeft iets menselijks aan deze verbeelding.

De doorklieving of verwonding van de wand kun je binnen in de kathedraal het beste waarnemen. Hij laat het daglicht binnenkomen, net voldoende om een ervaring te geven van een godshuis. Hier binnen bevinden zich ook volumes en kleine huizen die eenzelfde beeldtaal uitdrukken als aan de buitenwand. De meeste objecten staan echter stevig op de grond en concentreren zich rondom het centrum van de kathedraal. Tussen deze vreemde willekeurige vormen staat iets herkenbaars. Het weinige daglicht licht het scherp uit. Een kruis. Het reikt tot aan het plafond. Maar John Hejduk was geen gelovig mens. Vanwaar die uitgesproken verwijzing naar honderden jaren christendom? Heeft deze ruimte dit kruis nog nodig?

Ik vraag mij af wat ik van deze kathedraal had gevonden als het kruis niet aanwezig was geweest. Maar daar wordt het niet beter van. Juist bij goede ontwerpen hoort alles zo bij elkaar dat een verwijdering van een enkel onderdeel het geheel minder krachtig maakt. De woorden kathedraal en kruis zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zonder dit kruis niet een woord als kathedraal. Aan dit ontwerp kleeft nog een bestaand mensbeeld.

*7

Enclosures

De *Enclosure* tekeningen/schilderingen zijn na het ontwerp van *Cathedral* vlak voor zijn overlijden in 2000 tot stand gekomen.

De prachtig gekleurde schilderingen zijn volgens Michael Hays het antwoord op Giotto's fresco's van Sint Franciscus. Ze beelden een onuitsprekelijke ruimte uit, een apocalyptische ruimte.

Het zijn tweeëndertig tekeningen/ schilderijen die verschillende gebeurtenissen en verhalen uitbeelden, zonder bijschrift. Soms zijn de beelden mythologisch van aard, dan weer een donker gestemde verwijzing naar de zondeval uit de bijbel. Ook engelen verschijnen in helder optimistische kleuren, niets is onheilspellend. In deze beelden gaat het om de betekenis van de mens in de ruimte. Voor Hejduk vormen ze een laatste verwijzing van een architect naar zijn vakgebied: de architectuur. Alsof de laatste kaders van een architectonische ruimte bijna zijn opgeheven.

De mens is in de afbeelding omsloten door een muur of kader, zo ontstaat een ruimte die tegelijkertijd ontsloten wordt door een verscheidenheid aan ontmoetingen van wezens, die geen enkele moeite hebben deze ruimte te doorbreken. Daarnaast verschijnt de zon in verschillende gekleurde gedaantes, een scherp geconcentreerde bundel van lichtstralen die de mens uitlicht. Het zijn engelen en mythologische dieren die de ruimte ontsluiten, ze ontmoeten de mens.

Wat de beelden tonen is de afwezigheid van macht. Macht die altijd aanwezig is binnen de verbeelding van de architectuur zowel in de klassieke zin als in ons epoche. De mens wordt hier getoond in een ontmoeting, in de onmogelijkheid van een singulier bestaan. In deze onuitsprekelijke ruimte openbaart zich de grens van de mens als een ontmoeting tussen het leven en de dood.

April 2007

Bibliografie.

* 2 J.L. Cohen, *Le Corbusier*. Taschen, Köln, 2005

*3 D. Lyon, *Le Corbusier leven en werk*, Libero, Parijs, 2001

*5 I. Zaknic, *The final testament of Père Corbu*, Yale University Press. Connecticut, 1997

*7 K. M. Hays, *Sanctuaries the last works of John Hejduk*, Whitney Museum of American Art, 2000

*10 Th.W.Oudemans, *Techniek en informatisering. Hfst.Vorm in metafysica en informatisering*. Assen, 1997